

תשרי התשס"ט

בס"ד

הזיקה בין חטא אדם הראשון וחטא קין ומה אנו למדים מכך

לפרשת בראשית (ע"פ שיעורו של הרב יונתן גרוסמן)

ומסביר רש"ר הירש את לשון "איכה":

4. רש"ר הירש

"איכה – היכן אתה? איזו עמדה תפסת? לאיזו דרגה הגעת?"

כלומר השאלה היא לא על המקום הפיזי בו נמצא האדם אלא על המקום הרוחני בו נמצא האדם בעקבות החטא.

ההשוואה השניה

התגובה הראשונה של החוטא לשמע החיפוש האלקי היא ניסיון התחמקות מהתשובה האמיתית.

גם כאן שם הכתוב בפי שני החוטאים ביטוי זהה: "אנכי".

5. תגובתם הראשונית של אדם וקין

אדם (בראשית ג', י): "ויאמר, את קלך שמעתי בגן ואירא כי עירם אנכי, ואחבאי".

קין (בראשית ד', ט): "ויאמר, לא ידעתי, השמר אחי אנכי".

אם כי מעירים הפרשנים שבעוד שאדם הראשון מודה ואינו כופר במעשיו, הרי שקין פועל תחת חשיבה שגויה שהקב"ה אינו יודע את כל מה שקורה,

כמו שאומר רש"י על פי בראשית רבה סוף פרשה כ"ב:

6. רש"י על בראשית ד' ט'

"לא ידעתי – נעשה כגונב דעת העליונה".

ואומר רד"ק:

7. רד"ק

"... אבל האדם לא כחש כי יודע היה כי האל יודע כל דברי בני אדם ואעפ"י שפתח לו בלשון מסופק ואמר לו איכה, ידע כי הכל גלוי לפניו יתברך והשאלה לא היתה אלא לפתיחת דברים ולא יתחבא אלא מפני הבושת"

ומנחה ספורנו להסביר את התפיסה מאחורי ניסיון התחמקות של קין ואומר:

8. ספורנו

"שחשב קין שלא ידע האל יתברך בפרטים זולתי בדברים בו"

ההשוואה השלישית

שני החוטאים מזכירים הסתתרות מפני ה', ובשניהם מתוארת אי יכולת לעמוד לפני הקב"ה:

האדם אומר שבשל עירומו הוא מתחבא:

9. תגובת אדם - בראשית ג', י'

"ויאמר, את קלך שמעתי בגן ואירא כי עירם אנכי, ואחבאי"

פרשת השבוע, הפותחת את התורה כולה, עוסקת בנושאים שונים ונשגבים, שכולם מתאפיינים בראשוניות שבהם - ראשית העולם והטבע; ראשית האדם; ראשית עמידת האדם מול אלוהיו; ראשית הציווי הדתי; ראשית החטא וכו'. בשיעור השבוע ננסה לבחון את ראשית החטא, את ראשית מריו של האדם מול אלוהיו, את חוויית החטא והתיקון.

בפרשה שני חטאים בולטים של שני הדורות הראשונים עלי אדמות (מלבד חטא דור המבול, שלא מובן כל צרכו מקריאה ראשונית בפרשה שלנו):

▪ חטא האדם בגן-עדן,

▪ חטא קין ברצחו את הבל.

דומה, כי הכתוב מבקש להשוות בין שני החטאים, או לפחות ליצור אצל הקורא את חטא קין, אסוציאציה לחטא אביו ואמו בגן עדן.

הדבר בולט בשל ההתפתחות הפנימית שבשני הספורים ובביטויים הדומים המשרתים את שני הספורים.

נעמוד על עיקרי ההשוואות, כפי שמביא אותם הרב יונתן גרוסמן:

ההשוואה הראשונה

ה' פונה אל החוטא בשאלה רטורית ("לפתוח עמו בדברים" כהגדרת רש"י).

שתי השאלות קשורות למיקום גיאוגרפי של אדם, אותו כביכול מחפש ה'.

1. פנית ה' לאדם ולקין

לאדם (בראשית ג', ט): "ויקרא ה' א-הים אל האדם ויאמר לו: איכה?"

לקין (בראשית ד', ט): "ויאמר ה' אל קין: אי הבל אחיך?"

2. דברי רש"י על פנית ה':

לאדם: "איכה – יודע היה היכן הוא, אלא ליכנס עימו בדברים שלא יהא נבהל להשיב אם יענישהו פתאום, וכן בקין הוא אמר "אי הבל אחיך"..."

לקין: "אי הבל אחיך – להכנס עימו בדברי נחת, אולי ישיב ויאמר הרגתי וחטאתי לך".

וראו לשים לב שבשני המקרים הפניה היא בלשון "איה" או "אי" ולא בלשון "איפה", כמו שאומר ראב"ע:

3. ראב"ע על בראשית ד' ט'

"וטעם אי כמו איה [אי הוא קיצור מן איה]"

וכמו שמסיק ספורנו :

10. ספורנו

"ואירא – כמו שקרה לישראל אחר חטאם, שנאמר (שמות ל"ד) 'ויראו מגשת אליו'"

וכמו שמסביר ביתר פרוט רש"ר - לשיטתו :

11. רש"ר הירש

"לא יכולתי לעמוד בפניך, שכן נתגלתה בי בחינה שאני ירא בה בפני עצמי – קל וחומר בפניך. משידע שהוא ערום הוא ירא ולא רק בוש, ומכאן שידיעה זו היא ידיעה מוסרית"

וקין אומר :

12. תגובת קין - בראשית ד', יד'

"ומפניך אסתר"

ומסביר הרמב"ן :

13. הרמב"ן

"ומפניך אסתר – כי לא אוכל לעמוד לפניך להתפלל או להקריב קרבן ומנחה כי בושתי וגם נכלמתי..."

ההשוואה הרביעית

תוכחת ה' לחוטאים פותחת בפניה דומה.

14. תוכחת ה' לחוטאים

לאישה אומר ה' (בראשית ג', יב) : "מה זאת עשית?!"

לקין אומר ה' (בראשית ד', ט) : "מה עשית?!"

ההשוואה החמישית

העונש המוטל על החוטא קשור לפריון האדמה וליבול שהיא מוציאה.

15. העונש המוטל על החוטאים

האדם (בראשית ג', יז-יח) : "בעצבון תאכלנה כל ימי חיךך. וקוץ ודרדר תצמיח לך ואכלת את עשב השדה" וקין (בראשית ד', יב) : "כי תעבד את האדמה לא תספ תת כחה לך".

ואנו מוצאים בדברי רד"ק קשר בין שני העונשים :

16. רד"ק

"כי תעבד – לפי שהיה עובד אדמה קללה במה שהיה מתעסק לא תוסף תת כוחה לך, אע"פ שהיתה ארורה משחטא אדם, עתה הוסיף לקללה בעבור קין ואמר כי אפילו מה שהיתה רגילה להוציא אחר קללת אדם הראשון לא תוסיף לתת אותו הכח, אלא פחות ממה שהיתה רגילה." ומוסיף רד"ק :

"ואפשר שהקללה הזאת היתה לקין לבדו או לקין ולזרעו אחריו, ואף לזרע שת עד נח. ובדברי רבותינו ז"ל (בבראשית רבה) רבי אלעזר ורבי יוסי בר חנינא. רבי אלעזר אמר לך אינה נותנת הא לאחרים נותנת. רבי יוסי בר חנינא אמר, לא לך ולא לאחרים.

ונראה כי לו לבדו היתה הקללה לפיכך תלה הקללה בו, ואמר **ארוור אתה** מן האדמה, אבל באדם הראשון שהקללה לדורות תלה הקללה באדמה ואמר **ארורה האדמה** בעבורך"

ההשוואה השישית

מעבר לעונש הספציפי אנו שומעים בשני המקומות גם קללה אותה אומר ה' לחוטא.

17. קללת ה' לחוטאים

לנחש (בראשית ג', יד) : "ארור אתה מכל הבהמה ומכל חית השדה".

לקין (בראשית ד' יא) : "ועתה ארור אתה מן האדמה".

ההשוואה השביעית

גם מוטיב המוות המאיים מעתה על ראשו של החוטא מצוי בשני הספורים.

18. מוטיב המוות

אצל האדם (בראשית ג', יט) : "עד שובך אל האדמה כי ממנה לקחת, כי עפר אתה ואל עפר תשוב". אצל קין (בראשית ד', יד) : "והייתי נע ונד בארץ והיה כל מצאי יהרגני".

כמו כן יש לזכור, שבשעת הציווי לאדם בכניסתו לגן עדן זהו העונש המרכזי והיחידיו אותו הזכיר ה', בנוגע למפר הציווי :

"כי ביום אכלך ממנו מות תמות",

וכן כי הקב"ה מגרש את האדם מגן העדן שמא יאכל מעץ החיים ויחיה לעד.

קין מתלונן שמעתה הוא נתון בסכנת מוות קיומית. ומסביר רד"ק :

19. רד"ק

"ומפניך אסתר – שקצפת עלי והסתרת פניך והשגחתך ממני ושמתני הפקר לכל, וכאשר אהיה נע ונד בארץ כח מי שימצאני יהרגני אחר שסלקת השגחתך ממני ולא תשמרני, וכאשר אהיה נע ונד יהרגוני החיות הטורפות"

ההשוואה השמינית

אפילו מסגרת הספור דומה :

20. מסגרת הסיפור

האדם לאחר החטא והעונש (בראשית ד', א) : "והאדם ידע את חוה אשתו, ותהר ותלד את קין" וקין לאחר החטא והעונש (ד', יז) : "וידע קין את אשתו, ותהר ותלד את חנוך".

ההשוואה התשיעית

למעשה, קיימת השוואה מרכזית אחת ששביבה מתרקמות ונבנות שאר ההשוואות. ישנו ביטוי יחידאי המופיע רק בשני ספורים אלו.

21. ביטויים יחידאיים

בפניית ה' אל האישה (בראשית ג', טז) : "ואל אישך תשוקתך והוא ימשל בך". בפניית ה' אל קין, לאחר שלא קיבל את מנחתו (בראשית ד', ז) : "הלא אם תיטיב שאת ואם לא תיטיב לפתח חטאת רבץ ואלך תשוקתו ואתה תמשל בו".

וביחס לאזהרת הקב"ה לקין מפרש רש"י :

22. רש"י

"ואלך תשוקתו – של חטאת יצר הרע תמיד שוקק ומתאוה להכשילך אתה תמשל בו – אם תרצה תתגבר עליו"

ומסביר המלבי"ם ביתר פרוט :

23. המלבי"ם

"ובאר בזה שלשה דברים :

א. שיצר הרע רובץ לפתח וצריך האדם לעיין ראשית כל מעשיו שלא ימליך עבד על אדונו, כי הוא אורב על הפתח, שכל עת שיפתח הפתח יכנס אלך ויטיל בך ארס התאוה והחטא.

25. רש"ר הי"ש

"מצוה זו פותחת את חינוך האדם לקראת יעודו המוסרי. היא פותחת את ההיסטוריה האנושית, והיא מורה לדורות הבאים את הדרך ילכו בה. המצוה היא מצות לא תעשה – ואין היא מצוה שכלית. היפוכו של דבר: כל כלי ההכרה שנתנו לאדם – הטעם, הדמיון והשכל – כולם מתנגדים לאיסור זה. האדם בשכלו לא היה גוזר כך על עצמו. גדולה מזו, גם אחרי שנתנה לו המצוה לא מצא בה כל טעם – פרט לרצון ה' המוחלט. המצוה היא איפוא דוגמא אופיינית של "חוק". נוסף על כך האיסור הוא איסור אכילה, ובסופו של דבר מי שנצטווה עליו קבלו כמסורת שבעל פה. המצוה ניתנה לאדם, ואילו חוה ובניה נצטוו לשמרה. הוה אומר: המצוה היא מצות לא תעשה, היא חוק, היא אוסרת מאכלות אסורות, והיא נמסרה כתורה שבעל פה. נמצאת אומר, כל הבחינות של תורת ישראל שלעתיד – אשר יצר הרע ואומות העולם משיבים עליהם – כולם כלולות במצוה זו. בה פתח הקב"ה את התפתחות האדם. והמצוה ניתנה "לדעת טוב ורע" בה יתוודע ויתגלה, מה טוב לאדם ויבחרהו, ומה רע לאדם וידחהו. הכנעת הטבע לרצון ה' היא התנאי לכל המוסריות, ואין לנתק תנאי זה מיעודו המוסרי של האדם. החירות המוסרית היא יסוד מעלת האדם, ואין לתאר חירות מוסרית בלי יכולת האדם לחטוא, אך אין האדם יכול לחטוא – אלא אם כן **חושיו נמשכים אחרי הרע וסולדים מפני הטוב**. שאם לא כן, היה גם האדם פועל רק על פי אינסטינקטים – שעה שהוא בוחר בטוב וסר מן הרע, וכך היה האדם חדל להיות אדם. שליטת האדם על פיתוי חושיו והכנעת טבעו לרצון ה' – היא היא כל מעלת האדם. וזו היא ראשית כל חינוך האדם. ומחנך האנושות קבע במצותו הראשונה – את העקרון הראשון של החינוך.

הדברים לא נשתנו עד היום הזה, כולנו עומדים מול עץ הדעת – כאדם וחוה בשעתם, מול דרישות החוק של המוסר האלוקי שומה עלינו להחליט – אם נציית לחושניות הגופנית, לדמיון השכל החושני, לחכמת חיי הבהמה האינסטינקטיביים – או נזכור את יעודנו הנעלה ונשמע בקול אלוהינו. וגם היום לא נשמע את קול ה' במישרים, אלא נסמוך על מסורת שבעל-פה – כדרך המצוה הראשונה שנתנה לאדם כמסורת הנמסרת בעל פה."

בניגוד לחטא דתי זה, חטאו של קין מואר באור אחר לחלוטין.

לכאורה ישנה טענת הגנה מצוינת לקין, שמשום מה הוא אינו משתמש בה. יכול הוא לומר לה' שמעולם הוא לא הצטווה על איסור רציחה.

מהיכן היה עליו לדעת שיש פסול בלהרוג את אחיו?!

זו לא רק טענה טובה לקין, אלא קושיה על הקב"ה – כיצד זה הוא מעניש את קין בלי אזהרה מוקדמת, ובלי לגלות לו כי הרצח אסור?

התשובה לשתי התמיהות שהעלנו ברורה:

אין צורך בציווי אלקי מפורש שיאסור את הרצח, ועל כן קין אינו יכול להשתמש בתירוץ זה.

כל אדם מבין שאין ליטול את חיו של זולתו.

זוהי אבן פינה בעולם מוסרי, והעולם המוסרי, לפחות באופן בסיסי, אינו זקוק לציווי חיצוני שיאשר אותו ושיתן לו תוקף.

העולם המוסרי מחייב את עצמו, באשר הוא נכון!

ב. עוד הודיע לו, כי בצד האחד היצר משתוקק אליו להחטיאך ולהורידך מטה.

ג. שבצד השני אתה יש בידך העוז והמשרה למשול בו, על ידי כוח החופשיות אשר באדם, **שוק בצד הזה נקרא האדם חופשי**, אם ימשול על בהמתו, לא אם בהמתו מושלת בו".

אמנם ההקשר שונה בשני הספורים, אך מבחינה ספרותית, שיבוץ ביטוי כה חריג בשני ספורים עוקבים, בא ליצור זיקה ביניהם, וכפי שראינו, מעבר לביטוי ספציפי זה, מתרקמות שתי העלילות באופן דומה ביותר.

ונשאלת השאלה **מהי אם כן, מטרת הכתוב ביצירת זיקות אלו בין חטא גן-עדן של הדור הראשון, ורצח קין את הבל בדור השני?**

הרב יונתן גרוסמן מציע לענות על שאלה שהצגנו בשני מישורים שונים.

ראשית הוא מציע שהשוואה שהבהרנו לעיל מטרתה להשוות את החטא הדתי והחטא המוסרי.

כאשר אנו מנסים לנתח ולהבין את חטאם של האדם ואשתו בגן עדן, אנו נתקלים בקשיים רבים.

למעשה החטא אינו ברור כל צרכו, מפני שאיננו מבינים לגמרי מהו אותו עץ דעת שנאסר על האדם.

קשה להניח כי מדובר בעץ המקנה השכלה לאדם, ושלפני האכילה ממנו היה האדם בור וחסר יכולת שכלית (ראה דברי הרמב"ם במורה נבוכים, חלק א', פרק ב' בנידון).

גם ההסברים וההשערות האחרות שהועלו אין בהם השערה מכריעה, עד שנראה, כי התורה מבקשת להעלים מאתנו את הפירוט המדויק של החטא.

הדבר החשוב, כנראה, להבנת הספור והמסר שלו הוא, שעל האדם היה להימנע מאכילה מעץ הדעת (בשל סיבה נסתרת מאתנו) בשל הציווי האלקי, והוא לא עמד בפיתוי, נכנע ליצרו ועבר על האיסור המפורש.

זהו אם כן הדגם הבסיסי של ציווי דתי וחטא דתי.

כלומר, ישנו ציווי מסוים שעל האדם להיעתר לו, ובין אם סיבת הציווי ברורה ובין אם לאו, על האדם לבטל רצונו בשל עצם הציווי האלקי.

כמו שמסביר בנו יעקב, (מתורגם ע"י נחמה ליבוביץ, עיונים חדשים בספר בראשית, עמ' 20).

24. בנו יעקב, (מתורגם ע"י נחמה ליבוביץ)

"העץ הוא אבן בוחן בין טוב לרע, בין מותר לאסור, בין חיים למוות. והרי זה **בלתי תלוי בתוכנה של המצווה**; אדרבה, הרי בזאת ייבחן האדם, אם לא יהיה מושפע משיקולים מעשיים בתועלתיותה של המצווה, אם יכוון רצונו רק לשמוע בקול נותן המצווה. והרי המצווה ניתנה לו, שלא יהא אדם חושב שהוא אלוה, אלא ידע שאדון ומצווה עליו, ופרי העץ לא היה מזיק ולא היה בו סס המוות, אדרבה, היה טוב למאכל".

ובאופן מפורט יותר מסביר רש"י הירש הרואה בכך דגם לכל המצוות שבין האדם למקום:

כלומר, התורה מגלה לנו כבר בראשית האנושות **העובר על החוק המוסרי עתיד ליתן דין וחשבון לפני בורא שמים וארץ**.

כלומר, אדם חייב להתנהג באורחות מוסר טבעיים, בגלל שמצפוננו והמוסר הטבעי מחייבים אותנו לנהוג כך, אך אם הוא עובר על חוק טבעי זה, הרי שאלקי ישראל דורש ממנו דין וחשבון.

לאור דברינו אלו, נוכל לחזור לעצם ההשוואה שבין חטא האדם וחטא קין.

חטא האדם הראשון הוא אב טיפוס של חטא דתי (המושגת על ציווי אלקי מפורש),

ואילו חטא קין הוא אב טיפוס של החטא המוסרי בה"א הידיעה - רצח (המושגת על מוסר טבעי הטבוע בנפש האדם באשר הוא).

בהשוואת התורה בין שני החטאים, היא מחדדת את החידוש שבעולם היהודי (על פני דתות קדם):

חטא מוסרי כמוהו כחטא דתי!

לא רק העובר על החוקים הדתיים מעכיר את יחסיו עם אלוהיו אלא גם זה שאינו נוהג בזולתו כמנהג המוסר והטוב. על דבר זה אין צריך לצוות, ובכל זאת ניצב הוא כמקביל לציווי דתי מובהק.

חז"ל בתורת כוהנים אומרים:

26. תורת כוהנים פרשת אחרי מות (פרשה ט ג)

"את משפטי תעשו (ויקרא י"ח ד) אלו דברים הכתובים בתורה שאלו לא נכתבו בדין היה לכותבן, כגון הגזלות והעריות ועבודת אלילים וקללת השם ושפיכות דמים, **שאלו לא נכתבו בדין היה לכותבם**".

והרמב"ם בשמונה פרקים (בפרק הששי) מגדיר את המצוות הללו "שאלו לא נכתבו בדין היה לכותבן" **כמצוות שכליות** ואומר שמצוות אלו עדיף שאדם יקיים מתוך רצונו ולא מתוך מאבק נפשי ועקב ציווי אלוקי:

27. הרמב"ם בשמונה פרקים (בפרק הששי)

"שמי שלא יתאוה להם יותר טוב ממי שיתאוה להם וימשול נפשו מהם".

שמשום שמצוות אלו משקפות את המוסר הטבעי הנדרש מכל אדם.

חובתם של אומות העולם לנהוג בדרך המוסר הטבעי מובאת בדברי רב ניסים גאון בהקדמתו לתלמוד.

רב ניסים גאון מתייחס לשאלה כיצד ניתן להעניש את אומות העולם על כך שאינם מקיימים מצוות, ואומר שבמצוות בני נח לא שייך לדבר אפילו על צו כללי כדוגמת "קדושים תהיו", אלא כל בני האדם מחויבים לצו המוסרי, גם אם אין עליו ציווי אלוהי מפורש;

המצפון האנושי, גם הוא מקור להכרת רצון ה', במקום שאין בו ציווי אלוקי מפורש:

28. רב ניסים גאון, הקדמה לספר המפתח

"ועוד יש להשיב, והיאך יתכן לעונשן על דבר שלא נתחייבו בו ולא ניתן להם, והלא יש להם להשיב כי אילו נצטוונו היינו עושים ואילו הוזהרנו היינו נזהרים ומקבלים כמו שקבלו הם? "

והרי אנו פושטים אלו תשובת הטענות ונאמר **כי כל המצוות שהן תלויות בסברה ובאובונתא דלבא כבר הכל מתחייבים בהן מן היום אשר ברא אלוהים אדם על הארץ עליו ועל זרעו אחריו לדורי דורים...** ואע"פ שהמצוות (=שבע מצוות בני נוח) למודות מן הכתוב, דכתיב ויצו ה' אלוהים' - אינן כולן של שמועה (=צו ה' בתורה), כי חיוב ידיעת הקב"ה ולשמוע בקולו ולעבדו - מדין הדעת הן ראויין; ושפיכות דם נקי והגזל - מדרך השכל הן אסורין".

כלומר עונשם של אומות העולם נובע אם כן משום שגם הם מחויבים במצוות שמקורם במוסר טבעי ובהגיון פשוט.

על פי דרך זו מבאר החזקוני מדוע נענשו אנשי דור המבול:

29. החזקוני על בראשית ז' כ"א

"וא"ת איך נענשו דור המבול מאחר שלא נצטוו מצוות? אלא י"ל יש כמה מצוות שחייבים בני אדם לשומרן מכח סברת הדעת אף על פי שלא נצטוו עליהם ולפיכך נענשו".

באופן דומה ניתן באמצעות רעיון זה להסביר מדוע נענשו עמון ומואב שלא לבוא בקהל ה' מכיוון שלא קדמו את בני ישראל בלחם ומים כמו שנאמר בדברים:

30. דברים פרק כ"ג

ג לא-יבא ממזר בקהל יהנה גם דור עשירי לא-יבא לו בקהל יהנה. {ס} ד לא-יבא עמוני ומואבי בקהל יהנה גם דור עשירי לא-יבא להם בקהל יהנה עד-עולם. ה על-דבר אשר לא-קדמו אתכם בלחם ובמים בדרך צאתכם ממצרים ואשר שכר עליך את-בלעם בן-בעור מפתור ארם נהרים לקללך.

ונשאלת השאלה הרי אומות העולם נצטוו רק בשבע מצוות בני נח וברור שמצוות אלו לא כללו דרישה לקדם את ישראל בלחם ובמים.

אלא שהטענה כלפי עמון ומואב היא שהמוסריות מחייבת לעזור לאנשים הנמצאים בצרה, והיחס החמור לאומות אלו הוא בגלל העדר רגש מוסרי זה אצלם.

בהקשר זה ראוי להביא את דבריו של בעל 'דור רביעי' על חולין - נינו של החתם סופר - בנוגע לאיסור לאכול בשר אדם, שבתורה איסורו בעשה בלבד, אך האיסור המוסרי המצפוני נותן לו תוקף רב (דור רביעי על חולין, פתיחה):

31. בעל 'דור רביעי' על חולין - נינו של החתם סופר

"ועוד תדע דבכל הדברים המאוסים שנפשו של אדם קצה בהם, אפילו לא היה התורה אסרתן - היה האדם העובר ואכלן יותר מתועב ממי שעובר על לאו מפורש בתורה... בשר אדם לדעת הרמב"ם אינו אלא באיסור עשה, ולדעת הרשב"א מותר לגמרי מן התורה; ועתה אמור נא בחולה שיש בו סכנה ולפניו בשר בהמה נחורה או טרפה... ובשר אדם - איזה יאכל? הכי נאמר דיאכל בשר אדם שאין בו איסור תורה, אע"פ שמחוק הנימוס שמקובל מכלל האנושי, וכל האוכל או מאכיל בשר אדם מודח מלהיות נמנה בין האישים, ולא יאכל בשר שהתורה אסרו בלאו? היעלה על הדעת שאנו עם הנבחר עם חכם ונבון, נעבור על חוק הנימוס כזה, כדי להניצל מאיסור תורה?!...! דכל שמתועב בעיני האומות הנאורים שאסורה לנו... מטעם המצווה ד'קדושים תהיו', וכל שאסור לכלל מין האנושי הנאורה בחוק הנימוס, אי אפשר להיות מותר לנו עם קדוש".

כלומר בעל "דור רביעי" מרחיק לכת וטוען, שבמקרה של פיקוח נפש עדיף לאכול בשר בהמה טריפה מבשר אדם, למרות שמבחינה הלכתית איסורו של בשר אדם פחות חמור.

הרב יונתן גרוסמן מציע לאור דברי הרמב"ן, לשים לב דווקא להשוואה אחרונה זו, ואומר שיייתכן וכל ההשוואה שיוצרת התורה בין שני הספורים נועדה לשם השוואה זו.

אמרנו כי ייתכן והכתוב מבקש שנקרא את שני החטאים כתהליך אחד מתמשך ועל כן הוא עורך השוואה ביניהם.

ואכן, עונש הגלות ממשיך מספור אחד למשנהו.

האדם גורש מהגן שנמצא בתוך עדן (ראה: ב', ח: "ויטע ה' אלהים גן בעדן מקדם", כלומר בצדו המזרחי של מרחב האדמה הקרוי עדן נטע ה' גן, וזהו הגן שבעדן), אך גם לאחר הגירוש נשאר האדם במרחב הכולל הקרוי עדן.

כמו שאומר רש"י :

34. רש"י על בראשית ג' כ"ד

"מקדם לגן עדן – במזרחו של גן עדן חוץ לגן".

ומסביר רש"י הירש :

35. רש"י הירש

"ויגרש – לא רק הרחיקו מגן עדן מבחינה מקומית אלא הפריד בינו ובין הקב"ה. משהלך האדם אחרי יצרו, הוא נמסר לרשות עצמו, כך יתיישר בעצבון ההתנזרות עד שישוב ויתגעגע להנהגת ה' ויבקש להדבק בשכינה".

בשלב הבא, לאחר שגם קין חטא, הגיע גירוש נוסף שהרחיק את האדם עוד יותר מהמקום בו שכנה מיתהלכת לרוח היום בין עצי הגן, כלומר קין גורש מחוץ למרחב עדן כולו, (ואף כאן מגורש קין מזרחה, שהרי הוא יושב בארץ נוד שהיא "קדמת עדן").

ואומר הכתוב ש"ויצא קין מלפני ה'" ורש"י הירש מפרש :

המשך הרש"י הירש

"מלפני ה' – לדעת חז"ל (בראשית רבה כ"ב כ"ח) לא רק שיצא מן המקום, אלא נטש את כל יחסו אל ה', השליך את דבר ה' אחרי גוו. בהיותו מנודה מאדם ואדמה בקש לבנות לו חיים עצמאיים. אף על פי שהאדם כבר גורש מגן העדן, עדיין הוא עמד "מלפני ה'" אך קין יצא מ"לפני ה'" כעונש על חטאו ועל התנהגותו לאחר החטא.

ראינו שהשכינה נסתלקה לצד מערב, ואילו קין פנה לצד מזרח "קדמת עדן" כל הלך קין והתרחק מאת ה'. היה זה נסיונו הראשון של האדם להשתית את חייו על כוחו ועוצם ידו – בלא עזרה אלוקית".

ואומר הרב יונתן גרוסמן :

36. הרב יונתן גרוסמן

"ייתכן והמסר החבוי בזיקה שיוצר הכתוב בין שני הספורים, הוא התהליך המתמשך של הגלות. ההבנה הבסיסית, עליה מושתתת התורה בהמשך, שישנה אדמה, בה שורה שכינה, והחוטא מגורש ממנה באופן אוטומטי. אדמת קדש זו, אינה יכולה לסבול שהחוטא יושב עליה והיא מקיאה אותו."

במובן זה, ארץ ישראל היא גן עדן, כלומר, פועלת על פי אותם הקריטריונים שפעלו בגן עדן.

גם ארץ ישראל מגרשת ומקיאה את החוטאים מעליה.

המקרה הזה בעייתי מאוד, כי יש כאן התנגשות ישירה עם איסור הלכתי מוצק.

אבל אנו ניקח מדבריו של בעל הדור רביעי רק עיקרון אחד : **גם איסור שלא נאמר במפורש בתורה, אסור עלינו משום חוק המצפון האוניברסלי**.

כדוגמה הוא מביא את האיסור ללכת ערום ברחוב. הייתכן שאסור לגבר ללבוש שמלת אשה, ומותר לו ללכת ערום ברחוב?

בעל הדור רביעי סומך איסורים אלו על המצווה הכללית "קדושים תהיו", שהרמב"ן פירשה - כמו את הפסוק "ועשית הישר והטוב" - כמתייחסת לכל המעשים הראויים שלא פורטו בתורה.

כל הדיון עד כאן הסתמך על כך שהביטויים הדומים המופיעים בשני הספורים רומזים לנו להשוות ביניהם.

אולם ייתכן והכתוב מבקש לרמוז לנו כי יש לקרוא את האחד על רקע השני, לאו דווקא כהשוואה אלא כהמשך תהליך.

לשם הבנת העניין נפנה תחילה לדברי הרמב"ן בתחילת פרשת בראשית. הוא מבקש להבין מדוע התורה פותחת בספר בראשית ולא בספר שמות, בציווי הראשון :

32. הרמב"ן בתחילת פרשת בראשית

"ונתן רבי יצחק טעם לזה, כי התחילה התורה בבראשית ברא אלהים וספור כל ענין היצירה עד בריאת אדם, ושהמשילו במעשה ידיו וכל שת תחת רגליו, וגן עדן שהוא מבחר המקומות הנבראים בעולם הזה נעשה מכון לשבתו, עד שגירש אותו חטאו משם, ואנשי דור המבול בחטאם גורשו מן העולם כולו, והצדיק בהם לבדו נמלט הוא ובניו, וזרעם חטאם גרם להם להפיצם במקומות ולזרותם בארצות, ותפשו להם המקומות למשפחותם בגוייהם כפי שנודמן להם. אם כן ראוי הוא, כאשר יוסיף הגוי לחטוא, שיאבד ממקומו ויבוא גוי אחר לרשת את ארצו, כי כן הוא משפט האלהים בארץ מעולם".

על פי הרמב"ן, ספר בראשית בא ללמד אותנו את משפט האלוקים של החטא ועונשו, ואת העובדה שהעונש הוא גלות.

כך, טוען הרמב"ן, פועלת גם ארץ ישראל, ועל כן היא הקיאה את שבעת העמים, ואף עם ישראל נמצא כל העת תחת אימת הגלות, אם חלילה יחטא.

אם נחזור להשוואת שני החטאים הראשונים עלי אדמות, נמצא השוואה נוספת והיא שבשני המקומות תוצאת החטא היא גלות, ובשני המקרים הגלות נעשית לצד מזרח.

ראוי להדגיש כי בשני המקומות הגלות אינה מוצגת כחלק מהעונש הבסיסי המוטל על החוטא בהתערבות אלוהית, אלא כתוצאה הכרחית של החטא, מעבר לעונש ספציפי.

33. הגלות כתוצאה הכרחית של החטא

אצל האדם הראשון לאחר העונש (בראשית ג', כג-כד) : "וישלחו ה' אלהים מגן עדן לעבוד את האדמה אשר לקח משם. ויגרש את האדם, וישכן מקדם לגן עדן את הכרובים ואת להט החרב המתהפכת"

אצל קין (שוב, לאחר פירוט העונש) (ד', טז) :

"ויצא קין מלפני ה', וישב בארץ נוד קדמת עדן".

לסיום ברצוני להביא את דברי רש"ר על הכרובים השומרים את דרך עץ החיים.

אנו רגילים לראות בכרובים אלו מלאכי חבלה (כדברי רש"י) והאוחזים בלהט החרב התהפכת להרחיק את האדם מעץ החיים. אבל לרש"ר הירש הבנה הפוכה לחלוטין:

39. רש"ר על הכרובים השומרים את דרך עץ החיים

"לשמור את דרך עץ החיים – אפשר לפרש בשני אופנים:

לשמור את דרך עץ החיים לבל ימצאנה האדם

או לשמור עליה לבל תאבד מן האדם, ולמען ישוב אליה בעתיד.

רמזים מדברי חז"ל מטים כלשון אחרון (ילקוט שמעוני ג' ל"ד). בכל מקום הכרובים הם מרכבה לשכינה, המתגלה לאדם ומתערבת בהליכותיו. הכרובים שומרים את "עץ החיים" במקדש, שהוא גן עדן בזעיר אנפין – כדרך שהם שומרים כאן על דרך עץ החיים, **לבל תאבד מן האדם**.

... נראה איפוא שהכרובים מסמלים את האידיאל של כלל האנושות – כמרכבה לכבוד השכינה. אידיאל זה נתגשם בישראל, שכן הקב"ה "יושב תהילות ישראל" והרי הכתוב נוקט "הכרובים" בה"א הידיעה, שכן כאשר נתנה תורה לישראל כבר הכירו את הכרובים מתוך המשכן."

כך לגבי חטאי עריות (שככל הנראה ישנו קשר הדוק בין חטא העריות לחטא גן עדן).

ראו למשל את פירוש ראב"ע:

37. פירוש ראב"ע לעץ הדעת (ויקרא י"ח, כד-כח)

"אל תטמאו בכל אלה כי בכל אלה נטמאו הגוים אשר אני משלח מפניכם. ותטמא הארץ ואפקד עונה עליה ותקא הארץ את ישיבה... כי את כל התועבת האל עשו אנשי הארץ אשר לפניכם ותטמא הארץ. ולא תקיא הארץ אתכם בטמאכם אתה כאשר קאה את הגוי אשר לפניכם".

כך גם לגבי רצח אנו שומעים כי האדמה עצמה נטמאת, והדבר נובע מהשראת שכינה במקום (כבחטאו של קין):

38. במדבר ל"ה, לג-לד

"ולא תחניפו את הארץ אשר אתם בה, כי הדם הוא יחניף את הארץ, ולארץ לא יכפר לדם אשר שפך בה כי אם בדם שפכו. **ולא תטמא את הארץ אשר אתם ישיבים בה, אשר אני שכן בתוכה**, כי אני ה' שכן בתוך בני ישראל"

לסיכום דברינו עד עתה, ניתן לסכם ולאמר:

הקב"ה תובע מן האדם שלמות דתית ושלמות מוסרית כאחת, והרוצה לדור לצד השכינה מוכרח להשתכלל בשתי עמידות אלו.

חסרון בעמידה הדתית, או בעמידה המוסרית מגרשת את האדם ממקום השכינה.